

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.03>**Микита Карташов,**

студент

Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ

У статті розглядається питання про право на звернення до суду як фундаментальний принцип цивільного процесу. Аналізується право на судовий захист порушених прав та охоронюваних законом інтересів як об'єктивного явища, яке існує в демократичному суспільстві і гарантує захист порушених, оспорюваних або невизнаних прав, свобод чи інтересів кожної особи. На підставі аналізу чинного законодавства виділено основні проблеми цього права та визначено основні шляхи їх вирішення.

Ключові слова: право, захист цивільних прав, судовий захист, цивільне судочинство, Цивільний кодекс України, право на звернення за судовим захистом.

Постановка проблеми. Право на звернення до суду за судовим захистом прав та охоронюваних законом інтересів є елементом одного з фундаментальних прав, гарантованого Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод – права на справедливий суд [1]. Кожному гарантується таке право. У сучасному світі рівень правового захисту прав та свобод людини і громадянина є ключовим показником демократизму суспільства і держави. У демократичній, правовій державі кожне право особи, закріплене належним чином, забезпечується всією повнотою влади.

Право на судовий захист гарантується кожному статтею 55 Конституції України. Зокрема, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом.

Забезпечення цього права є ключовою метою кожної судової реформи. У 2015 р. Верховна Рада України навіть ухвалила спеціальний Закон «Про забезпечення права на справедливий суд» [2]. Однак його прийняття не забезпечило належного рівня доступу до правосуддя, як і судова реформа, розпочата у 2016 р. До того ж, на мою думку, окремі новації, запроваджені останньою реформою, створюють загрозу порушення фундаментального права доступу до суду.

Метою статті є формування уявлення про нові умови здійснення права на звернення до суду за захистом та вдосконалення

механізму його реалізації. Досягнення цієї мети потребує вирішення таких завдань: аналіз останніх змін цивільного процесуального законодавства у частині, що стосується реалізації права на звернення до суду за захистом; дослідження їх практичного застосування із використанням матеріалів судової практики. Її новизна полягає в пошуку шляхів подолання неузгодженості задля досягнення єдності судової практики

Виклад основного матеріалу. Право на звернення до суду за судовим захистом – це інститут цивільного процесуального права, який регулює підстави та порядок здійснення судової діяльності із захисту прав, свобод та інтересів. Процесуальні наслідки реалізації права на звернення до суду – виникнення судової діяльності зі здійснення правосуддя з цивільної справи і ухвалення судового рішення як результат цієї діяльності.

Першим міжнародним актом, що закріплював право на доступ до суду була Загальна декларація прав людини, що встановлює: «Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом».

Надалі ця ідея знайшла своє відображення у ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 р., в якому зазначається, що кожен має право у разі розгляду будь-якого кримінального або цивільного обвинувачення, пред'явленого йому, на справедливий розгляд справи компетентним судом, створеним на підставі закону.

Право доступу до суду: позиція ЄСПЛ. Конституція України не використовує такі терміни, як «право доступу до суду» або

«право доступу до правосуддя». Водночас вказані поняття досить широко використовуються в судових рішеннях та правовій доктрині. При цьому національні суди керуються, зокрема, дефініціями Європейського суду з прав людини, який визначає право доступу до суду з огляду на реальну можливість реалізації низки процесуальних прав:

- на звернення до суду з цивільними скаргами (рішення у справі «Голдер проти Великої Британії») [3];
- на виконання рішень (рішення у справі «Анноні ді Гюссоль та інші проти Франції») [4] тощо.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці наголошує на тому, що право на розгляд справи означає право особи звернутися до суду та право на те, що його справа буде розглянута та вирішена судом. При цьому особи має бути забезпечена можливість реалізувати вказані права без будь-яких перепон чи ускладнень. Здатність особи безперешкодно отримати судовий захист є змістом поняття доступу до правосуддя. Перешкоди у доступі до правосуддя можуть виникати як через особливості внутрішнього процесуального законодавства, так і через передбачені матеріальним правом обмеження. Для ЄСПЛ природа перешкод у реалізації права на доступ до суду не має принципового значення.

Через реалізацію прав поняття права доступу до правосуддя розкриває Конституційний Суд України у своєму рішенні від 12.04.2012 № 9-рп/2012 [6]. КСУ зазначає, що таке право охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі. При цьому орган конституційної юрисдикції стверджує, що ніхто не може бути обмежений у такому праві або його позбавлений. Називаючи передбачену ч. 1 ст. 55 Конституції норму «правом на судовий захист», Конституційний Суд фактично розуміє це право як право особи на звернення до суду (право на правосуддя, на доступ до нього, право на судовий розгляд, тобто право на сам процес).

Разом із тим, як зауважують окремі науковці, право на судовий захист не вичерпується правом на звернення до суду; воно включає в себе право на особисту участь у відстоюванні своїх прав і свобод, право вимагати від суду надання захисту та право на отримання юридичної допомоги для реалізації перерахованих прав. Право на захист у зв'язку з цим може розглядатися як сукупність правомочностей, що забезпечують особі можливість домагатися відновлення в правах. Можливість особистої участі у відстоюванні своїх інтересів – одна з гарантій ефективності судового захисту і спосіб її

реалізації, а позбавлення права на особисту участь у захисті власного права розглядається як обмеження права на судовий захист.

Незважаючи на те, що КСУ приймає обов'язкові рішення, а рішення Європейського суду з прав людини є джерелом права в Україні, чи встановлює законодавство низку процесуальних обмежень права доступу до суду?

Процесуальні зловживання чи обмеження. Одним з елементів судової реформи стало запровадження на законодавчому рівні інституту зловживання процесуальними правами. До таких зловживань законодавець відносить, зокрема, подання до суду завідомо безпідставного позову або позову у спорі, що має очевидно штучний характер. При цьому чинне законодавство не дає визначення жодному із зазначених понять та не наводить критеріїв віднесення позову до завідомо безпідставного чи такого, що має очевидно штучний характер. Відсутність відповідного законодавчого регулювання може призвести до ситуацій, за яких один позов буде визнаватися судом як зловживання процесуальним правом, а інший (аналогічний) розглядатиметься судом лише залежно від складу суду, на який такий позов буде розподілено. Водночас подання такого позову може бути підставою для його повернення без розгляду. Очевидно, що такі новації обмежуватимуть право доступу до суду, оскільки, замість кількох місяців розгляду справи, суд фактично за кілька днів відмовить у судовому захисті без дослідження доказів та заслуховування учасників справи.

У рішенні «Голдер проти Великої Британії» [3] Європейський суд з прав людини наголошував, що конструкція ст. 6 Конвенції була б неефективною та безглуздою, якби вона не захищала право на те, що справа взагалі розглядатиметься. Однак, кваліфікуючи подання позову як зловживання процесуальним правом та встановлюючи негативні наслідки за такі дії у вигляді залишення позову без розгляду або його повернення, законодавець таким чином позбавляє гарантованого законом права на справедливий судовий розгляд, складником якого є право доступу до суду.

Адвокатська «монополія» З 2017 р. в Україні поступово запроваджується монополія адвокатів щодо представництва інтересів інших осіб у судах усіх інстанцій та юрисдикцій. Незважаючи на те, що така адвокатська монополія ефективно діє в багатьох країнах світу, сьогодні її запровадження в Україні породжує низку негативних наслідків (насамперед пов'язаних з обмеженням доступу до суду).

По-перше, це незначна кількість адвокатів, якщо порівнювати з чисельністю населення в невеликих населених пунктах. Якщо

кількість адвокатів у Києві та інших великих містах України є достатньою для забезпечення населення правничою допомогою, то в інших регіонах відчуватиметься їх брак (принаймні спочатку).

Вважаю, законодавство України передбачає досить обмежений перелік осіб і категорій справ для надання безоплатної правової допомоги. З огляду на низький рівень життя населення, це може позбавити значну її частину будь-якої юридичної допомоги. Як наслідок, такі обмеження можуть позбавляти громадян доступу до правосуддя, що суперечить ustalеній практиці Європейського суду з прав людини.

Територіальна недоступність. Значною новацією судової реформи є створення в майбутньому Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Однією з перших проблем, що виникне з початком функціонування цього спеціалізованого суду, буде його територіальна віддаленість для більшості пересічних громадян. Якщо сьогодні справи з питань інтелектуальної власності можуть розглядатися усіма господарськими, районними та апеляційними судами, то з дня функціонування Вищого суду з питань інтелектуальної власності розгляд цієї категорії спорів зосереджуватиметься у вказаному суді з місцезнаходженням у м. Києві. Конституційний Суд у рішенні від 12.07.2011 № 9-рп/2011 [8] наголошував, що принцип територіальності забезпечує територіальне розмежування компетенції судів загальної юрисдикції та зумовлений потребою доступності правосуддя на всій території України.

Натомість законотворці проігнорували вказане рішення та не врахували необхідність доступності правосуддя у сфері інтелектуальної власності на всій території України. Як наслідок, такі новації судової реформи, враховуючи високі ставки судового збору та запровадження адвокатської монополії, призведуть до подорожчання доступності правосуддя.

Електронне судочинство. Водночас Україна запроваджує низку позитивних змін з метою забезпечення доступу до правосуддя. Однією з них є перехід від паперового до електронного судочинства, яке планується повністю запровадити в 2019 році. Суди здійснюватимуть процесуальні дії в електронній формі із застосуванням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [6]. Виключно в електронній формі передбачається складання всіх процесуальних документів особами, які зареєструють свої офіційні електронні адреси в цій системі. Окрім того, деякі учасники судового процесу матимуть право брати участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції за межами суду.

Безперечно, впровадження таких новацій сприятиме зменшенню фінансових і часових витрат, що виникають під час подання (надсилання) процесуальних документів до суду в паперовій формі. До того ж електронне судочинство забезпечить учасникам справи право брати участь у судовому засіданні незалежно від їхнього місця перебування (місця проживання). Як наслідок, такі зміни сприятимуть покращенню доступу до суду [9].

Висновок

Таким чином, право на судовий захист – це лише гарантія держави примусової реалізації права вимоги особи, що пов'язане з порушенням конкретного цивільного права. Причому ані право на позов, ані право на пред'явлення позову, ані право на судовий захист не пов'язане з конкретним порушенням конкретного цивільного права. З таким порушенням пов'язане право вимоги особи про захист дійсного чи вигаданого (передбачуваного) цивільного права в судовому порядку, яке вона реалізує через зазначені права, зокрема через право на позов. Право на звернення до суду підлягає реалізації в установленому законом порядку.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що остання проведена судова реформа створила певні проблеми у забезпеченні доступу до правосуддя, що зумовлено запровадженням оціночних понять (завідомо безпідставного і штучного позовів), неготовністю держави та суспільства до запровадження адвокатської монополії, територіальною віддаленістю Вищого суду з питань інтелектуальної власності для значної частини населення.

Подолати зазначені проблеми та поліпшити можливості громадян щодо права на доступ до суду можна шляхом внесення змін до процесуальних кодексів, розроблених на підставі практики Європейського суду з прав людини й позитивного досвіду інших держав, враховуючи особливості правової та економічної систем України.

З огляду на вищезазначене, основними шляхами вирішення проблем у реалізації права на звернення до суду за захистом цивільних прав та інтересів є такі: 1) спрощення механізму звернення до суду шляхом посилення дієвості й доступності цивільного судочинства; 2) удосконалення механізму отримання правової допомоги під час підготовки заяви (позову) та інших документів; 3) посилення відповідальності суддів за необгрунтовану відмову у прийнятті позову й інших документів щодо захисту цивільних прав та інтересів; 4) забезпечення громадського контролю за дотриманням права на звернення до суду з боку посадових осіб відповідної установи.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. Урядовий кур'єр. 2010. № 215.
2. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 18. Ст. 132.
3. Рішення у справі «Голдер проти Великої Британії» від 21.02.1975. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_086
4. Рішення у справі «Анноні ді Гюссоль та інші проти Франції». URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf
5. Конституційний Суд України. рішення від 12.04.2012 № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>
6. Забезпечення доступності правосуддя через призму новацій у порядку регулювання інституту судових витрат у цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Ст. 7. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.52/part_1/26.pdf
7. Рішення Конституційного Суду України від 12.07.2011 № 9-рп/2011.
8. Жаровська І.М. Доступність права: теоретико-правові проблеми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2006. 20 с.
9. Трут Д., Автух А. Переваги електронного судочинства. URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA009834
10. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2007. 20 с.
11. Комаров В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків : Право, 2012. С. 624.
12. Харченко Г.Г. Правова проблематика захисту інтересів в цивільному праві. *Часопис Київського університету права*. 2011. Вип. 1. С. 175–179.
13. Андрушко А.В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2002. С. 4.

В статье рассматривается вопрос о праве на обращение в суд как фундаментальный принцип гражданского процесса. Анализируется право на судебную защиту нарушенных прав и охраняемых законом интересов как объективного явления, которое существует в демократическом обществе и гарантирует защиту нарушенных, оспариваемых или непризнанных прав, свобод или интересов каждой личности. На основании анализа действующего законодательства выделены основные проблемы этого права и определены основные пути их решения.

Ключевые слова: право, защита гражданских прав, судебная защита, гражданское судопроизводство, Гражданский кодекс Украины, право на обращение за судебной защитой.

The article deals with the issue of the right to appeal to the court as a fundamental principle of the civil process. The author analyzes the right to judicial protection of violated rights and interests protected by law as an objective phenomenon that exists in a democratic society and guarantees the protection of violated, disputed or unrecognized rights, freedoms or interests of each person. Based on the analysis of the current legislation, the main problems of this right are highlighted and the main ways to solve them are identified.

Key words: law, protection of civil rights, judicial protection, civil proceedings, Civil Code of Ukraine, right to seek judicial protection

